

A GYAKORLATI EMBERISMERET JÖVŐJE.

Előadásom tulajdonképpen tárgya az emberismeret jövője. A nélkül, hogy jóslásba akarnék bocsátkozni, ennek a kérdésnek a múltjából bizonyos vonalat szeretnék húzni a jövőbe.

Az emberismeret kérdése elméletileg is igen érdekes. Érdekes számunkra a mások megítélése; ennek a kérdésnek azonban megvan a gyakorlati jelentősége is, mert hiszen ennek alapján helyezük el az embereket és próbáljuk beállítani valamiféle pályára vagy hivatásba. Itt tulajdonképpen a hivatásválasztásnak és a hivatás kijelölésének szempontjából fontos az emberismeret kérdése. Tehát én is leginkább erre leszek előadásomban tekintettel.

Adva vannak számunkra, ha bizonyos pályaszempontokat veszünk tekintetbe, úgynevezett pályalehetőségek, amelyeket előre látunk, azaz olyan módon látjuk őket, hogy tapasztaljuk, milyen életpályák vannak, és részben e tapasztalatok alapján ki tudjuk választani, hol nyílnak olyan pályalehetőségek, amelyeket az emberek betölthetnének. Ezzel kapcsolatban adódnak bizonyos szükségletek, amelyek felmerülnek a betöltővel szemben.

Mindezek a kérdések gyakorlati szempontból az emberismeret kifejlesztését teszik szükségessé. Mert hiszen a pályaválasztás akkor volna tökéletes, hogyha csupa a pályához illő embert választhatnánk ki és mindenki a magához illő pályát választhatná.

Az első tárgyalandó kérdés tehát a pálya kérdése, az, hogy a pályaválasztás a történet folyamán hogyan alakult. Ha ennek a kérdésnek régebbi múltjába nézünk vissza, előttünk áll az a történeti korszak, amelyet éppen az „életpályával” kapcsolatban neveznek rendiségnek. Ez a fogalom ebben az időben egyúttal a pályát, az állást is jelölte. Ebben a keretben a pálya-

választás meg volt kötve. Éppen azért beszélhetünk születési rendiségről, mert meg volt szabva, hogy valakiből mi lesz és mi lehet. Ez ellen a berendezkedés ellen az újkorban egész roham indult meg. Azok a vádak azonban, amelyekkel illették, sok szempontból igazságtalanok. Végre is ez a rendiség ezer vagy ezerötyszáz évig tartotta fenn Európát, mikor is az új polgári társadalom kibontakozott, tehát nem lehetett annyira rossz.

Felfedezhetünk ott is igen jelentős értékeket, éppen a pályaválasztás aránylagos korlátozottságában. A rendiség kialakult akkor, amikor az európai népek a maguk politikai rétegződését elérték és ezek között a népek között azok, amelyek politikai és katonai tekintetben tehetségesebbek voltak, váltak uralkodó rétegekké, maguk alá szorítva a kevésbé tehetségest. A legtöbb európai nemzet körében a nemesség politikai és katonai tevékenységét, amelyet folytatott, jól ki tudta fejteni, mert veleszületett képessége volt rá. Az ember bizonyos képességekkel születik és ezek a képességek hosszú generációkon keresztül megmaradhatnak. Szerepet játszott ebben a születési rétegződésben az is, hogy már a gyermek szülei is tudták, hogy mi lesz belőle, tehát egészen kis-gyermek-kora óta hivatástudattal nevelték egy bizonyos életpályára. Ez nemcsak a nemességre vonatkozott, hanem az iparúzó polgárságra is. Beleszületett valaki valamibe, de ettől tehetségileg nem volt telje sen távol, mert hiszen öröklött tulajdonságokat hozott magával.

Erős hivatástudat alakult ki, mert nagyon erősen megkötött, születéstől halálig tartó hivatások voltak, tehát valaki meg is szerezhette a hivatás ismeretét, sőt legalaposabb ismeretét is. Ilyen pályakötöttség volt az a fejlődési korszak, amely Európában eleinte általánossá vált. Ez sem volt azonban teljes megkötöttség, mert ebben az időszakban is van bizonyos értelemben szabad pályaválasztás, amely áttöri a rendiséget, főleg az Egyház keretében. Pap, sőt főpap lehetett a legalacsonyabb származású ember is.

Az emberi életalakulás emelkedik és hanyatlik. Ennek következtében azok az eredetileg megvolt képességek, amelyek később még fejlődtek, nem voltak állandóan magas színvonalon tarthatók, hanyatlottak, módosultak, más tehetségrétegek kerültek előtérbe. Tehát a régi rend már kezdett ingadozni, bizony-

talanná válni. Akkor merült fel a hivatásba való beleszületés ellen a fő érv, hogy t. i. nem határozhatja meg születés azt, hogy kiből mi legyen, hanem a tehetségre kell azt bízni.

Így alakult ki az európai újkornak egészen a közelmúltig tartó felfogása, amely a pályákat felszabadította és arra az álláspontra állt, hogy szabad társadalmi versenyben kell kinek-kinek érvényesülnie és akkor a tehetségéhez, erőihez, hajlamaihoz legjobban illő pályát majd csak eltalálja; ilyen módon kialakul a legideálisabb társadalmi berendezkedés, amelyben magától, szabadon jut mindenki a neki megfelelő legjobb helyre.

Ez rendkívüli optimizmus, amely olyan korszakban, ahol új és bőséges pályalehetőségek alakultak, mint ennek a polgári osztálytársadalomnak, ennek az óriási kapitalizmusnak a kezdetén igazolódhatott is, vagyis ki-ki megtalálhatta magának a nemcsak egy, hanem többféle alkalmas pályát, mert hiszen sok választási lehetősége volt. Nyilvánvalóan túlzott optimizmus azonban azt hirdetni, hogy tisztán az egyén szabad döntésére bízhatjuk a pályák választását: ez nem számol már azzal sem, hogy kezdettől fogva emberi szabadságunk és áttekintésünk nem olyan nagy, hogy már a fiatal egyén szinte egy magas pontról lássa az életpályák sokaságát és kiválaszthassa a neki legjobban megfelelőt. Ilyesmi a legtöbb esetben nincs is. Az ember bizonyos ösztönös hajlandóságot érez, kedve van valamihez és akkor a felé fordul. De itt már óriási szerepe van a pályaválasztásban a véletlennek, annak a véletlennek, amely nagyon sok tényezőtől tevődik össze. Véletlennek nevezem azt is, hogy valaki milyen körbe születik, mert ez már igen korlátozza tájékozódását. Az egyén rendkívül sok pályát esetleg nem is lát, létezésükről nem is tud.

Minden pályának vannak tárgyi, társadalmi gátjai, amelyekkel meg kell küzdenie annak, aki oda indul. Hogy valaki ezeket a gátakat át tudja törni, az nem mindig tehetségétől függ. Pl. vagyoni helyzete is igen fontos, mert kérdés, hogyan tudja megszerezni a kellő műveltséget valamely pályához. Amerikában, ahol az oktatás igen fejlett, mindenki számára nyitva áll a tanulás lehetősége. Így például valaki nappal mint pincér működhetik s ugyanakkor este nyugodtan továbbtanulhat, akár az egyetemeken is.

Előfordulhat már most az, hogy olyanná alakul a helyzet, hogy Madách szavait idézve, sok az eszkimó és kevés a foka, vagyis bizonyos telítettség mutatkozik egyes pályákon. Pl. tíz évvel ezelőtt rendkívüli mértékben megvolt ez a körülmény. Az, aki azt mondja, hogy szabad kiválasztódás útján jut mindenki a neki megfelelő pályára, az nem számol a nagyon bonyolult, sokoldalú és nehéz emberi életválságokkal. Tehát egészen nyilvánvaló az, hogy nem bízhatjuk erre a szabad véletlenre a pályaválasztást, hanem azt valamiképpen racionalizálni, észszerűbbé kell tenni. Akkor érvényesül az a közmondás, hogy mindenkit a megfelelő helyre!

Ámde hogyan történjék az, hogy mindig az alkalmas ember kerüljön a neki megfelelő helyre és minden helyre az arra alkalmas ember kerülhessen? Nyilvánvaló, hogy ennek több feltétele van. Először is a helyes emberkiválasztás és másodsor a helyesen kiválasztott ember elhelyezkedésének a megszervezése. Az utóbbi, az elhelyezés megszervezése, szociálpolitikai feladat, amely nem tartozhat a mai előadás körébe. Ma mindjobban a felé bontakozik, fejlődik a társadalom alakulása, hogy valamiképpen egy hivatásrendiség alakuljon ki, vagyis az egyes életpályák mindjobban legyenek megszervezve és mindinkább megszervezés útján kapják mindig a megfelelő betöltőt. Ez a rendszer, láthatjuk, egy bizonyos összekapcsolása a születési rendiségnek és a szabad pályaválasztásnak, most már azonban nem születési alapon állítja fel a rendeket, hanem a tehetségnek, alkalmasságnak megfelelően tölti be soraikat.

Azért is fontos ez, mert a hivatásnak ilyen megszervezése megszünteti a bizonytalan pályaválasztás hátrányait, pl. a pályaingadozást. A pályáknak teljesen szabad ingadozása azt jelenti, hogy valaki nem tudja, holnap mit fog tudni csinálni. Amerikában pl. még az egyetemi tanárok jó részét is 2-3 évre szerződtetik. Természetesen itt nem térhetünk ki arra, hogy ez mit jelenthet esetleg a tudományos munkálkodás szempontjából, mert hiszen az ilyen egyetemi tanárnak ideje nagy részét, hogy úgy fejezzem ki, az önadminisztrációra kell fordítania.

Ez azonban már megint szociálpolitikai kérdés, amelyet tulajdonképpen ki is kapcsolhatunk. Nekem elsősorban arról kell beszélnem, hogyan érjük el a helyes kiválasztást.

Az első kérdés, amely felmerülhet, az, hogyan ismerhetjük meg az embert?

Az emberismeret fejlődését tekintve, a múltja tulajdonképpen az a fajta emberismeret, amit úgy nevezhetünk, hogy ösztönös: az egyik emberismerő, a másik nem az, Ez az ösztönös emberismeret jó-részben veleszületik az emberrel s ha még szívesen gyakorolja is, hozzá tapasztalatokat szerez meg, később emberismereti készséggé válik. Ez a legősibb emberismeret tehát a velünk születéssel kezdődik és tapasztalati gyakorlással bontakozik ki valóságos emberismeretté, miközben azonban a dolgok természeténél fogva nincs általános módszere, csak egyéni. Ez a mód ki van szolgáltatva a véletlennek és nehezen kritikálható. Eredményeiben kapja meg kritikáját. Másrészt ez az emberismeret sohasem kapcsolható ki teljesen: mert nyilvánvaló, hogy semmiféle módszer nincsen, már. t. i. pszichotechnikai módszer, amely helyettesíteni tudná magát az embert megismerő embert, mert hiszen a módszereken keresztül is csak ő lát. Nincs szemüveg, nincs mikroszkóp, sem teleszkóp, amely végérvényesen szem nélkül működik. Így világos, hogy semmiféle módszer nem helyettesítheti az ösztönös emberismeretet a pszichológiában sem, hanem éppen azt kell támogatnia. Sőt azt mondhatjuk, minél finomabb pszichotechnikai emberismereti módszereink alakulnak ki, annál jobban szükség van az igazán jó emberismerőre. A pszichológia tehát nem halad a gépiesedés felé, de nem nélkülözheti a pszichotechnikai vizsgálatokat sem. Minél finomabb valamely pszichotechnikai emberismereti módszer, annál értelmesebben kell azt kezelni. Ennek következtében, ha értelmetlenül bánok vele, sokkal súlyosabb hibákat követhetek el, mint a kezdetleges eljárásokkal; különösen akkor, ha valami alig észrevehető képességet kívánok felderíteni.

Mindezekből nyilvánvaló, hogyha pályaválasztás szempontjából akarjuk az embereket megismerni, akkor ezt a megismerést intézményesen meg kell valamiképpen szervezni; és nem elég, hogy vannak született, de csak egyéni intuícióra támaszkodó emberismerők, hanem általánosan használható módszerek és általánosan működő intézmények is kellenek – természetesen azzal a feltétellel, hogy az illető intézményekben lehe-

tőleg tehetséges emberismerők használják ezeket a módszereket.

Így jutunk el ahhoz, hogy kell lenni valami objektív kritériumnak az ember megismerésére. Ez a felismerés természetesen akkor adódik, amikor egyrészt az embernézés rendszerebbé válik, másrészt szükség van a fokozott emberismeretre. Ez mind a kettő körülbelül egybeesik a múlt században a pszichológiának mint szaktudománynak a kialakulásával.

Azt látjuk, hogy a pszichológiai érdeklődés az ember lelki életének új meg új területeit veszi birtokába. Új és új emberismereti vizsgálatok alakulnak ki. Érzékelés, emlékezés, figyelemvizsgálatok és azoknak különféle fajtái jelentkeznek, majd az értelmi felfogást, következtető-képességet vizsgálják, azután mindjobban láthatjuk, hogy a képzelet, majd a jellem, akarat-erő, megbízhatóság stb. kérdéseibe is beletekintenek. Tehát ezek a vizsgálatok mind jobban és jobban fejlődnek és ma már vannak igen szépen járt útjaik. Tehát a gyakorlati lélektani vizsgálatok bőségesen kialakultak és számtalan tény bizonyítja alkalmazhatóságukat és térhódításukat.

Hiányok persze itt is bőven vannak. Bár a pszichológia túl van már azon a korszakán, amikor teljesen felszabdalta a lelkiéletet, még ma sincs jól és elfogadható módon átfogó, egységes emberképünk. Pedig egészen nyilvánvaló, hogy átfogó, egységes emberkép az, amelybe tulajdonképpen minden részletvizsgálatnak be kell tudni illeszkednie és ebből az emberképből kell megítélni azután a részleteket. A gyakorlati vizsgálatok szempontjából azt a követelményt támasztja az élet, hogy találjunk olyan egyszerű módokat, hogy úgy mondjam, kulcseljárásokat, amelyek segítségével bele tudunk az egyéniségbe látni, de ne veszítsük el azt, ami ma is rendkívül nagy értéket jelent, az ösztönös emberismeretet, ha azt akarjuk, hogy megállapításaink valóban helyesek legyenek.

Próbáltak ilyen módszereket felállítani, az úgynevezett viselkedés-lélektani eredményekből bizonyos lélektani következtetéseket levonni, kísérleteztek a karakteriológiának kifejezéstani részével, így pl. a grafológia segítségével igyekeztek sok mindenre következtetni az egyéniségből; persze mindezeknek a módszereknek megvan az a nehézségük, hogy még mindig nagyon sok bennük az intuíció. Azonkívül ne felejtjük el, hogy

az egységes lelkiélet tulajdonképpen egy mélység-rétegen épül fel, amelyet tudat-alattinak nevezünk. Erre vonatkozólag is előre haladtak a vizsgálatok, ma ezeket a területeket is figyelembe vesszük, sőt vannak ilyen irányú gyakorlati pszichológiai vizsgálatok is. A jövő követelménye az, hogy összekapcsoljuk az ösztönös, tehát velünk született emberismereti képességet a legfinomabb, a legdifferenciáltabb technikai módszerekkel.¹

A harmadik kérdés s körülbelül az utolsó, amellyel az egész problémát lezárhatjuk: nem elég az, hogy ezekkel a módszerekkel megismerjük az embert, hanem az emberismeret szükségességének keresztülvitelétől áthatott társadalom is kell, hogy a kívánt eredményeket elérhessük. Olyan társadalom volna tehát kívánatos, amely tudja, hogy csak akkor tehet megfelelő embert a megfelelő helyre, hogyha mind tudatosabban ismeri meg önmagát. Vagyis az önismeretre és azon túl a közismeretre törekszik. Világos, hogy ezt a szempontot már az iskolában kell a gyermekbe belenevelni: ismerd meg önmagadat és keressed, hogyan ismerheted meg a másikat! Ehhez természetesen az kell, hogy a tanítóságnak és a tanárságnak legyen megfelelő pszichológiai képzettsége. Továbbá az kell, hogy a tanárság legalább olyan emberekből kerüljön ki, akik relatíve kielégítő emberismerettel rendelkeznek, mert különben hogyan kezelik azt a gyermeket, akiből nekik kell embert faragniok. De erre szüksége van minden vezetőnek, aki vezetésében nem tárgyat vezet, hanem elsősorban embert. Aki ösztönösen nem jó emberismerő, annak törekednie kell, hogy emberismeretét tudatosan szélesítse ki. Kell tehát tudatos pszichológiai kultúra a társadalomban, s világos, hogy ez csak akkor alakulhat ki, ha ennek szükséges volta teljesen áthatja a társadalmat.

Ehhez igen fontos, hogy meglegyenek a különféle köz- és magánintézményekben a megfelelő pszichológiai vizsgálatok. Ezek gondoskodhatnak arról, hogy az emberek lehetőleg hajlamaik és tehetségeik alapján kerüljenek pályájukra. A hajlamot is tekintetbe kell venniök, mert ez a *pályakedv* egyik legfőbb biztosítéka; de természetesen vizsgálniuk kell a szó legtágabb értelmében vett tehetséget is, mert hiszen a hivatástudat lehet

¹ A módszerek részletesebb bemutatását 1. a Függelékben.

néha tévedés, csalódás is. Így irányíthatják a pályaválasztókat oda, ahol legjobbat tudnak alkotni és egyéni boldogulásukat is legjobban megtalálhatják.

Természetesen így sem érhetjük el, hogy ezután már mindenképen helyes társadalmi berendezkedésünk legyen; az azonban bizonyos, hogy a mai, messzemenőleg a véletlenre támaszkodó pályaválasztással szemben nagy eredményeket érhetünk el, ha kinek-kinek a megfelelő helyre való állítása folytán az illető jobb kibontakozását tesszük lehetővé. Ebben a tekintetben éppen a fordítottja áll elő a madáchi falanszternek, mert a helyes pszichológiai emberismeret alapján való pályakiválasztás és főleg emberkiválasztás éppen a köz érdekében is ugyan, de az egyéniség legnagyobb kibontakozását tartja szem előtt és teszi lehetővé.

*Báró Brandenstein Béla**

Függelék: A pszichodiagnózis módszerei.

A pszichodiagnózis a lelki tevékenységek egészséges és kóros egyéni változatait állapítja meg, a tanulásra és munkára való alkalmasság részletes elbírálása céljából.

Egy-egy jól kiemelt helyzetben, amely a kérdéses gyakorlati tevékenységkört (melyre való alkalmasságot akarjuk elbírálni) lényegi vonásaiban, ha kis léptekben is, utánozza, cselekvéseket indíthatunk meg, melyekből az egyéni cselekvésmódot kiolvashatjuk. A nagyon elszigetelt feladatokat, melyek egy-egy teljesítményt lehetőleg csak egy irányban vizsgálnak, hogy számszerű eredményre lehessen jutni, *teszteknek*, próbáknak nevezzük. Ezek lehetnek készülékkel vagy nyomtatvánnyal érzékeltetve. A minőségi elemzés és jellemzés azonban a végrehajtás módjára kíváncsi és ezért újabban a többoldalú magatartást lehetővé tevő munkapróbák terjedtek el, érzéki-mozgásos téren csakúgy, mint értelmi és társas vonatkozásban. Előbbi eljárás funkció- vagy teljesítmény- („képesség”) vizsgálat, utóbbi a kifejezés-, jellem- és kedély- vagy „személyiség”-

* A Magyar Pszichológiai Társaság Gyakorlati Lélektani Szakosztálya tanfolyamán 1941. dec. 19-én tartott szabad előadása nyomán jegyezte és függelékkel ellátta az Egyetemi Lélektani Intézet.

vizsgálat. Ez utóbbi kifejezés valamennyi, egyéni vonást kutató eljárásra célszerű, beleértve a végrehajtott működések teljesítménypróbáit és a jellegelemzést, amely kedélyt és jellemet, tehát érzelmi és akarati mozzanatokot céloz elsősorban.

Vegyük sorra az emberismereti módszereket a kiindulási jelenségkörök szerint rendezve.

Az egyéniség sorsa társadalomirányító szerepénél fogva mindig izgatta az embereket. Ezért keresték a jeleket, amelyekből ez a sors előre látható. Különleges természeti jelekből vagy a születés körülményeiből, a külső megjelenésből próbáltak az egyén sorsára következtetni. Ezért szokott az emberi fantáziában az istenek és hősök születése különös körülmények között végbemenni. E mágikus felfogások maradványa az *asztrológia*. E tanítás évezredekken át foglalkozott azzal, hogy a születés órájában az állatkörre néző földi koordináták (horoszkóp) milyen csillagképekbe esnek és az így meghatározott szegmentumok melyikében található az ősi emberi vonásokat szimbolizáló „planéták”: az apollói Nap, a női titokzatos Hold, a ravasz, élelmes Merkuriusz, az érzéki Vénusz, a harcias Marsz, a derűs hatalmú Jupiter és sötét, nehéz Szaturnusz, E csillagzatok a sors különböző „házaiba” esvén, befolyásolják a született egyén életét: a jellemvonások teljesen sorskérdések formájában mutatkoznak. Persze az asztrológusok sohasem ellenőrizték, hogy az egyidőben, egy területen született egyének sorsa egyező-e, ellenben híres emberek születésének csillagkonstellációját utólag igyekeztek összhangba hozni a sorsukkal.

A születéssel hozott tulajdonságok közül a *testalkatiak* voltak a legalaposabban meghatározhatók. Érdekes, hogy a régebbi törekvések inkább *parciális tulajdonságokra* szorítkoztak, míg a globális, integratív ideg- és hormon-korrelációk újabbkeletű problémák. A tenyérredőzet és -alakulás szempontjait még az asztrológia ihlette. Az egyes dombokat és völgyeket hozzárendelték a „7 planétához” és a nagyon fejlett részekhez tartozó csillagok tulajdonságaiban látták jellegzetesnek a tenyér tulajdonosát. Ezenfelül a fej- (értelem) vonal, a szív- (érzelem) vonal, az élvezet-(élet) vonal és a sorsvonal hosszából és elhelyezkedéséből olvastak a jósok. Ugyanez volt az alap gondolata a Gall-féle frenológiának, amely a koponyaalkat

egyres mezoínek fejlettségéből következtetett az azokhoz szerkesztett fakultások természetére.

Újabban a fejalkatnak egészen más vonatkozásban tulajdonítanak jelentőséget, az antropológiai és patológiai megállapítások nyomában és ezen az úton a tenyer alkata, nevezetesen csontszerkezete is lényeges távlatokat nyit. Napjainkra várt a belső elválasztású 'mirigyeknek a növekedésre és a testalkat fejlődésére és arányainak megszabására való hatásának felfedezése. *Más testi vonások* is mély lelki nyomokat hagyhatnak. A súlyos beteget állandó elégedetlensége és irigysége könnyen zsörtölődővé teszi. Nemcsak sorsmozzanatok, hanem örökléses tényezők is nyomot hagynak. Az idegéletet szabályozó belső elválasztású mirigyek túlsúlyukkal meghatározzák az egyén kedélyéletét. Itt veszi eredetét az ókori vérmérséklet-tan. Konkrétabb alapra helyezkedett az eretikusok és torpidok megkülönböztetése (Pende). A basedowoidok élénksége, érzelmessége és ingatagsága szemben áll a tetanoidok merevségével, szegénységével és közönyével – ezek a lelki jegyek a testalkati megjelenésen (puha, meleg tekintet és ugyanilyen bőr, ill. hideg, száraz tekintet és bőr) is már felismerhetők. Ezt az alapot választotta Jaensch arra, hogy Jung befelé és kifelé forduló típusait átfogalmazza a maga integrációs rendszerébe, melyet Pfahler leegyszerűsített lendületes, szintétikus-laza és megtapadó, analitikus-szilárd ellentéppárrá, melyet az érzelem jellegeivel (az ősi vérmérséklettannal) keresztez és a vitalitás foka szerint még alcsoportokba oszt. A szténias és aszténias alkat (Ewald) is kisugárzik a lelki életre. Az örökléses ermebántalmakra való hajlam szerinti tipológia: a cirkuláris körben való megbetegedésre hajlamosak kedélyes társaslények, a szkizofréniára hajlamosak pedig merev különzők, világidegen rendszeralkotók (Kretschmer). Bizonyára van az epilepsziás kórkörnek is a kegyetlenkedés és a megváltáskeresés közt szélsőségsen ingadozó alaphangulata. Szöllősy megkísérli valamennyi alkati típusnak a tónus megoszlásra való visszavezetését.

Az egyes *emberfajtákban* is lényeges eltéréseket találunk, a testalkattal együtt a lelki életben is. Ezek a fajtabeli különbségek az éghajlati tájakban eltöltött hosszú múlttal függnek össze, így pl. az alpesi és a dinári népek mindig hegyi la-

kók voltak, az északi fajtájúak hűvös őserdőekben kényszerültek a nagyobb összetartozás kialakítására, míg a déliek a meleg tengerek partján szoktak hozzá a gondtalan élethez. A keveredés hatásának kérdése még nagyon vitás (Petermann, Clauss, Günther). Alkati szempontok alakítják az egyén magatartását és ezzel sorsát is. Természetesen az életsors is visszahat a viselkedésre és így mintegy önmagát szabályozza. Alkat, magatartás és sors fonadéka alkotja a személyiséget, az egyént mint biológiai, pszichológiai és kulturális jelenséget.

A testalkat kutatásnak alkalmaznia kell a mozgásjelleg elemzését. Ilyen irányba vezetett a fakultástan és a fejlődéstan összekötője Carus C. G., aki a testalkattól meghatározott mozgásokban kifejező beszédet vél felismerni. Piderit viszont a mozgásoknak az alkatra gyakorolt hatását ismerte fel. Klagesnek köszönhetjük a kifejezőmozgások leggondosabb elemzését. Arcjáték, taglejtés, hanghordozás fajták és patotrop alkatok szerint, továbbá kor és műveltség szerint változnak; miként az aktuális érzelmi állapotokat is kiérezzük embertársaink kifejezőmozgásaiból, akként állandó jellegű lejtéseikből a tulajdonságaik is megismerhetők, kivált, ha a neveltség és modorosság tényezőit el tudjuk különíteni a természetes hajlamoktól. Már Kant tudta, hogy az arckifejezés és hanghordozás önkéntelen gondolati utánczásával megfigyeljük a közben átélt érzelmeket és megértjük a nyíltságot, sunyiságot, görcsösséget. Újabban Strehle tárgyalja a *testmozgás* jegyeit. Az egyenletes tempó a tárgyilagos akarat jele, a gyorsítás ösztönösségre, a lassítás bizonytalanságra enged következtetni. A feszültségek összpontosítása fölényt, szétesése ijedséget árul el. A megmerevedés elzárkózódást jelent, az oldódás passzivitást, csalódást, álmodozást. A nagy mozgások gátolatlanságot, a kicsik nyugtalanságot 'mutatnak, akárcsak a kézírásban. A mozgásirányban emelkedés és süllyedés, kitágulás és beszűkülés analóg módon értelmezhető. A mozgások egyenesvonalúsága akarat, íveltsége érzelemtelített. A ritmus lelki közösség jele. A kerek kapcsolások a fejlődésben puhítják a szögleteseket, ami a beszédre is áll. Formagazdaság ill. -szegénység a természetesség vagy akartság ellentétét árulják el. A testtartásban is önérzet, sőt hengegés vagy óvatosság olvasható le állásban, járásban, ülésben.

A mozgások rögzítése filmfelvétellel történik. Egyszerűbb a grafikusán megnyilvánuló *íráskép* elemzése, amire Klages biztos alapot nyújtott, Saudek, Románné és mások kísérleti alapra helyezték, Pophal pedig élettani alátámasztást adott. Az írásképből meg lehet jeleníteni a mozgásmódot, a létrehozó mozgulatok elképzelésével. Downey az írás utasításra történő módosulását veszi az alkalmazkodás, illetőleg merevség stb. mértékének, akarati és vérmérsékleti profil felvázolására. Jung iskolája önkéntelen *rajzokból*, Wartegg megkezdett rajzok továbbfejlesztéséből, Steif pedig a teljesen kötetlen, gyors és rendezetlen firkáltatástól (autonom mozgásképből) remél pszichodiagnosztikus támaszpontokat. A mozgásmódból kiindulva ügyességi próbákat később tárgyaljuk. A mozgások rendezettségének fejlődési fozait Oseretzky próbasorozata pontosan megállapítja.

Az alkati tulajdonságok és a mozgásmód mellett a harmadik fő lélektani elmélet alaptárgya, az átélésjelleg vagy élménymód is szerephez jut a pszichodiagnózis kiinduló pontja gyanánt. E törekvések során az érzéki benyomások, emlékek, vágyak elemzése alapján tipológiákhoz is eljutottak. A részben ezekkel összefüggő értelmi vizsgálatokat később tárgyaljuk. Az asszociációs pszichológia emlőin táplálkozott ú. n. mélységlélektan a szabad képzelődés és az álmok jellegéből vont le következtetéseket az egyén rejtelmeinek kulcsát adó ősbenyomásokra és -törekvésekre. Míg az analitikusok idegenkedtek a jellemtantól, addig nálunk Noszlopi László színek vagy zene vagy csend hatására beálló képzelődésekből szándékozik az egyéniség sajátjaiba bepillantani. Jung a hívószavakra elsőnek felelt *társítások* jellegéből és az ehhez szükséges időből próbál következtetni, Rorschach jelentésnélküli tintafoltok értelmezéséből von le pszichodiagnosztikus tanulságokat. Az egészre vonatkozó formaértelmezések magasabb értelmi hajlamot árulnak el (G) mint a részletezők (D), a színeknek (Fb) és árnyékoknak (Hd) kiemlése érzelmi gazdagságot és komplexusokat mutat, a mozgásértelmezés (B), az állati (T), emberi (M), vagy élettelen (Nat) jelenségek előnybehelyezése jellegzetes bizonyos ideg- és elmebántalmakra.

A domináns érzéki terület megállapításával Charcot szemléleti típusokat dolgozott ki, melyeket egyszerűen lehet vizs-

gálni Schnell János próbáival. Jaensch szabatosabban az *érzéki alkalmazkodás* részlettényeiből akarja endokrin alapokra visszavezetett típusainak diagnózisát adni: pl. az optikai tér- és mozgásviszonyokhoz való hozzáigazodás mértékét tekinti az integráció indexének.

Az asszociációs, szemléleti és érzékelési átélésmód mellett különösen sokat foglalkoztak az *érdeklődés, vonzódás és választás* egyéni eltéréseivel, melyeket kulturális vonatkozásban Spranger, az uralkodó érdeklődési területek alapján a főbb társadalmi típusok megkülönböztetésére használ fel. (Dékány István értékes kiegészítései jól használhatók.) Az érdeklődésen túlmenve általában a rokonszenvesnek találás, vagy ideálvonás kiválasztása is jellemző az egyénre és ezért nem látszik egészen hiábavalónak az a meglehetősen esetlennek tűnő eljárás, hogy cselekvésmódok vagy tulajdonságok listájából a rokonszenveseket vagy a vizsgálttól magára jellemzőnek tartottakat megjelöltetjük. Ezt az anket-kérdőívet másokkal, a vizsgáltat ismerőkkel is kitöltetjük, az egyező adatokat fogadva el. A *kérdőíves* módszerrel Pressey rokonszenves és ellenszenves' viselkedésmódoknak, illetve jelenségeknek kiválasztásával iparkodik véleményt alkotni az intro- illetve extrovertáltság mértékéről (melyet a Jung-féle módszer kalibrálásával Kent és Rosanoff pontosabban meghatároztak). A szociális vonások elbírálására a Thurstone-féle kérdőíves módszer lehetővé teszi az „emoció-nális alkalmazkodottság” számszerű kifejezését. Wood worth kérdőíve az idegélet egészségét állapítja meg (Poffenberger, Lipmann, Rossolimo eljárásai mellett). Nálunk Nagy László után Boda István francia és román mintára fejlesztette ezt a módszert, melynek eredete a 18-19. századi pedagógusok megfigyelő lapjaiban található. Allport az aktív és passzív reakciókat vizsgálja fiktív társadalmi helyzetekre vallott magatartásmódok összehasonlításával. Ugyanezt Moore a szembenézés kitartásának mérésével vizsgálta. Az etikai ítélet vizsgálatára Fernald módszere szolgál, melyben elmesélt bűnügyek súlyossági fokát kell megítélni. Ream definíciók megadatásával vizsgálja a szociális hajlandóságot. Hollingworth és Allport részletesen kimutatták, hogy az önmegítélés hogyan viszonylik a mások megítéléséhez – általában a kisebbértékűek erősen túlbecsü-

lik a szociálisan kívánatos tulajdonságaikat, a nagyértékűek pedig kissé alábecsülik magukat. A megbízhatóság vizsgálatát több apró trükkel próbálták ki, nevezetesen May & Hartshorne olyan módon, hogy apróbb csalásokra adtak alkalmat, ismét mások valamely pontosságot igénylő feladatnak hunyt szemmel való végeztetésének pontatlansági mértékéből következtettek az utasítás „becsületes” betartására.

Az élethez közelebb álló, szellemes eljárát dolgozott ki a rokon- és ellenszenvből való következtetésre Szondi Lipót-féle ú. n. genoteszt, amely a sorsdöntő (pálya, barát, szerelmi társ) választásokra akar következtetni, aktuálisan felmutatott, ismert sorsú egyének fényképeire adott *rokon- és ellenszenvreakciókból*. Az egyént társairól ismerhetjük meg az ellentét és a hasonlóság vonzásának alapján. Elméletét messzemenő genealógiai megfigyelésekkel támogatja, amely szerint a sorsdöntő, de még a mindennapos szimpátiákat, egyszóval választásokat az egyénben lappangva rejlő örökléses, kitörni nem tudó ösztöntörékvések irányítják. Olyan szerelmest választunk, akiben ugyanaz lappang, mint bennünk (ezért szimmetrikusak a házasság és szerelmes felek családfáinak terheltségi képei, ami az alapfelfedezés), olyan barátot választunk, aki megvalósítja azt, amit mi öntudatlanul szeretnénk és olyan pályát, melyen szociálisan kiélhetjük veszélyes ösztöneinket. Minderre pontos felvilágosítást ad a genoteszt, a 8-féle fő veszélyes ösztöntörékvés szélsőségesen megvalósító elmebeteg arcképeinek hatszor ismételt rokon- és ellenszenv-választásokra való kínálása. Nehézséget jelent a választás élményeinek bonyolultsága és a többnemű vezéreltsége, valamint az eléggé keresztül nem vihető statisztikai ellenőrzés korlátoltsága.

Az eddig tárgyalt módszertani kiindulásokat bizonyos egyoldalúság jellemzi. Gazdagabb anyagot alkalmaznak a *munkapróbák*, melyek ügyességi teljesítmények méréséből fejlődtek ki jellemteni irányban. A környezetben létesített hatásokból a cselekvésre hajló törekvésekre következtethetünk.

Vegyünk néhány példát a katonai szolgálatból. A tüzérirányzó feladata, hogy két hajtókar segítségével készülékét a megfelelő magassági és szélességi helyzetbe hozza; ehhez a két kéz különböző gyorsaságú mozgásának pontos *koordinációja*

szükséges. Ezt a feladatot kitűnően leegyszerűsíthetjük az esztergapadról ismert szuppornak rajzminta szerint való mozgásával, amikor is a munka szabatoságát, gyorsaságát és begyakorlását megmérhetjük.

A távmérő feladata a célnak a távcső fonalkeresztjének metszőpontjába való behozatala; ezt egy fénypisztollyal ellátott távcsőnek változó ingermezőre történő beállítatására mérhetővé tesszük. A távmérőnek *sztereoszkópos* táblákon való vizsgálata pontatlannak bizonyult, és ezért célszerű mikrométeres beállítóval méréseket végeztetni, akár a táblákon, akár pedig kalibrált tájképeken, melyeken ismételt beméréseknek ingadozásait mérhetjük. A Honvéd Képességvizsgáló Intézetben éveken át gyűjtött tapasztalatok szerint a legénységnek csak mintegy 5%-a minősíthető alkalmasnak, vagyis képes olyan határozott szubjektív kritériumokhoz ragaszkodni, hogy mérései állandó értékűek.

A hangirány felismerése, a külön füllel észlelt hangkép középvonalba állítása és a *hangreakció* állandósága is nagy jelentőségű a tüzérségi szolgálatban. Az egyszerű reakció vizsgálati berendezés a fény- és hangreakció állandóságának mérésére szolgál. Ingadozások ugyanis a mérőszolgálat konstans hibáira építő eljárása mellett használhatatlan teljesítményekre vezethet.

A rádiótávíráshoz feladata a *hangalakzatok* felismerése. Ezt különféle erősségű, magasságú és időtartamú hangok csoportjainak fokozatos nehézségben, hanglemezzel történő exponálásával tesszük próbára. Ugyancsak jelentékenynek mutatta a gyakorlattal való összhang, a képességvizsgálatok eredményének a kiképzési időtartammal és sikerrel való összefüggésének vizsgálata, a *ritmusérzék* fontosságát a távíráshoz szolgálatban. Metronómon exponált ütemes emlékezetből való folytatását, diminuálását és augmentálását, beosztását és átalakítását követeljük meg, és kymografionon ellenőrizzük a teljesítményt.

A *gépkocsivezető* feladatát olyan készülékkel utánozzuk, amely kocsit hűtőjének attrapját volán segítségével engedi mozgatni olyan módon, hogy azt mozgásban vetített útnak akadálytalan részein vezethetjük. A filmet a gázpedál segítségével maga a vizsgált lassíthatja vagy gyorsíthatja; teljesítményét a közvetlen megfigyelésen felül fotoelektromos berendezés regisztrálja. Nevezetesen a repülésben a tájékozódást és a reakció-

koordinációt teszik finoman részletező vizsgálatok tárgyává.

Az ipari munkamenetek közül a *fémipari munkák* megtanulására való rátermettséget állapítanak meg kalapácsolási, reszelési próbákkal, tremométerrel, mozgékonytságot vizsgáló műveletekkel. Több gyárban *textilpróbákat* alkalmaznak a finom kézmozgások (nyüstbefűzés, szálvezetés, csomózás stb.) tapintási és látási ellenőrzésének próbáratételével. Ezekkel a vizsgálatokkal össze lehetett hasonlítani a megvizsgált munkások félévi keresetét. A legjobb teljesítményt ígérő munkások átlagos heti keresete meghaladta a 30 pengőt, míg a legkevésbé alkalmasnak mutatkozók a 20 pengőt sem érték el. Ilyen korrelációs vizsgálatok igazolják az ügyességi teljesítményvizsgálatok közvetlen hasznosságát az egyén és közgazdaság szempontjából egyaránt.

Nemcsak katonai, közlekedési és ipari, hanem *irodai munkában* is eredménnyel alkalmazhatjuk az 1-2 órás teljesítményvizsgálatok alapján történő szelekciót. Kivált az amerikai Thurstone és Link-féle figyelem- és értelemvizsgálatok alkalmazsak erre a célra. Címjegyzékek hibáinak megtalálása, siffrirozási feladatok, számolási feladatok, hézagminták stb. szolgálnak anyagnak. Efféle feladatokat alkalmaz nálunk a M. kir. Posta. az Orsz. Társadalombiztosító Intézet stb.

W. Stern és az újabbak közül a svájci pszichológusok minden manuális vagy mentális munkánál is szociális vonatkozású egyéniségmegfigyeléseket végeznek. Valóban abból, hogy valaki miképpen reagál utasításaira, vagy az elosztószekrény aprólékos megfigyeléseket végnélkül igénylő feladataira, vagy hogy miképpen hajlítja a drótot, hogy a mintának megfelelő darabot létesítsen, a vizsgált általános *munkaszokásainak és hajlamainak* természetére a gyakorlott, szakértő megfigyelő nagy biztonsággal következtethet. Giese csomagolási feladata nehezen elhelyezhető anyagokkal a cselekvés alaposságát, talpraesettségét vizsgálja. Más készülékei kényszertempót, egyhangúságot teremtenek. A kitartást és zavarástűrést Schulte ergográfja teszi próbára.

Az egyenletességet és kitartást vizsgálja Kraepelin egyjegyű számok összeadásával (Nagy László és Cser János szellemesen módosították). Bonrdon betűk vagy ábrák kikeresésével,

Schulte számok sorbaszedésével. Az időegységként regisztrált teljesítmény és hibaszám az egyenletesség mértékét, a *gyakorlást, fáradást* stb. mutatják.

Az értelemvizsgálatok változatos követelményekhez való alkalmazkodást kívánnak. Az, első híres sorozatot Binet dolgozta ki, akit megbíztak, hogy szelekciós módszert szerkesszen a csökkentebb tehetségű tanulóknak a tanítás tehermentesítése érdekében való különválasztására. A tananyagtól tehát függetleníteni kellett azokat a feladatokat, amelyekkel a tanulásra való rátermettséget elbírálták, hogy a született adottságot lehessen megállapítani. Egyszerű, mindennapos ismereti kérdések, képen ábrázolt események megértése, különbségek meghatározása, ellenmondások felismerése stb. a feladatok anyaga. A korfokozatok szerint rendezett feladatok lehetővé teszik az intelligenciakor meghatározását. (Minden feladat 2 hónapnak számít), és ennek az életkorhoz viszonyított értéke adja az *intelligenciakvocienst*, az egész, világ pedagógiai lélektanában annyit szereplő I. Q.-t. A sorozat sok átalakításon ment át, Amerikában Termán, Magyarországon Éltes alkalmazta. Később kibővítették és milliószám alkalmazták az amerikai újoncok részére számtalan párhuzamos változatban. Bobertag párhuzamos feladatsorozatokat dolgozott ki, mindig újra visszatérve az egyes kérdéstípusokra, ugyanilyen módszert szerkesztettek nálunk Boda, Cser, Schiller. Hasonló sorozatokat dolgozott ki Bossolimo elmebetegek értelmi színvonalának megállapítására. Gottsehaldt csökkent értelmű gyermekek részére építési és eszközhasználati feladatokat szerkesztett, ilyeneket alkalmaznak többek között a Bühler házaspár gyermekvizsgálatai. Az első élet évekre Bühler Ch.-é mellett Gesell eljárása ismert. E vizsgálatok mind Köhler majomkísérleteiből indultak ki, amelyek a kerülő út használatának és nevezetesen az eszközök igénybevételének megfigyeléséből dolgozták ki az értelmes alkalmazkodás vonásait. Ezeket a vizsgálatokat emberi vonatkozásban Lipmann és Bogen hasznosították a gyermekek *találékonyágának* vizsgálatára készített kalitka alkalmazásával. Anyagokon és formákon végrehajtandó műveletekkel vizsgálják az értelmet nemcsak gyermekek, hanem analfabéták, vagy a hivatalos nyelvet nem ismerők esetében; ilyen vizsgálat a „puzzle”, a képösszerakás. Anya-

gon végrehajtandó műveletekkel vizsgálják a *műszaki vonatkozású értelmet* is; így például szétszedett modell segítségével, melyet a mellette álló működő modell szerint össze kell illeszteni. Rajzolt vagy működésben bemutatott vetített modellek megértésével is próbára teszik a gyakorlati műszaki értelmet (Stenquist, Moede). Egy filmen mozgásban mutatott készülék vizsgálatának segítségével emlékezetből kell leírni gépek működését.

Más *sajátos értelmi funkciók* vizsgálatát célozzák az analógias próbák. A mértani és számtani szabályokat rejtő sorok folytatásai, a szövegkiegészítés, sorbarendezés és más műveletek, nevezetesen az absztrakció, melyet Ach különféle idomok közös tulajdonságainak felismerésével és neveik kombináltságával vizsgált. Mindezekre rajzos feladatokat szerkesztett Meili. Lindworski elvont következtetési skémákat alkalmazott. Külön irodalma van az *emlékezet* vizsgálatának, amely történetek adatainak magatartását (Binet), összekapcsolt szópárok első tagjának hívására a másodiknak reprodukálását (Ranschburg), stb. követelik. A számokra, arcokra és más tárgyakra irányuló sajátos emlékezetnek is megvannak a kidolgozott próbái. A *fantázia* vizsgálata paradox feltevések következményeinek kiszínezését kívánja, melyet újabban a feltevés következményei elleni védekezés megszervezésének feladatává fejlesztenek, helyettesítvén a régebbi bevásárlási vagy szolgálati terv elkészítésének feladatát.

Általában az újabb értelemvizsgálatok *szabad fogalmazási dolgozatok* írásában állnak. Az ilyen feladatok a produktív értelmi alkotókészséget kitűnően elárulják. A gondolatok felépítése, egyensúlya sehol olyan világosan nem bontakozik ki, mint a sztandardizált, de teljesen kötetlen megoldásokat lehetővé tevő *értelmi munkapróbákban*. Ezek alkalmasak a legmagasabb pályáigényekre való rátermettség elbírálására, „akadémikus tesztek”-nek. Kötött kérdések helyett tehát szabad kezű adunk, amit sokkal nehezebben, de több eredménnyel lehet kiértékelni. Értelmi munkapróba az említett paradox feltevés következményeinek kidolgozása a fantázia jellegének megállapítására. Ilyen a kritikateszt, amely valamilyen társadalmi vagy gazdasági javaslat mellett és ellen felhozható érvek fejből való, készülék nélküli kidolgozása *m szólít* fel, a gyors (s változatos

gondolkodásmód, idegen gondolatvilágba való beleélés hajlandóság elbírálására. Ezenkívül lényegkivonatolási (pl. sürgönyben vagy vázlatban tömörítő) feladatokat vagy tömören adott tételek bővebb kifejtését alkalmazzák értelmi munkapróbák gyanánt. E feladatok szövegeinek értékelése nem történhetik pontszerű összehasonlításokkal, nem ad %-os teljesítmény képet és így nem lehet egy populációban elért ranghely alapján osztályozni. Ellenben a gyakorlott szakember számára gazdagon bontakozik ki a benyomások sokfélesége, melyeket számos kialakult szempontból tud elemezni, annyira, hogy e dolgozatok messze az értelmi sajátságok leleplezésén túl a személyiség természetébe jellemten! oldalról is bevilágítanak. Különösen áll ez az *elmélkedés-típusú* feladatokra. Ezek egy rövid hír, kép vagy film-jelenet alapján támadt gondolatok feljegyzésére szólítanak fel és e gondolatok elárulják szerzőik önállóságát, realitását, lendületességét, gazdagságát, vagyis teljes képet nyújtanak valakinek gondolati reagáló módjáról. E szabad fogalmazású értelempróbák a személyiség számos lényeges vonását tárják elénk. A stílselemzés (szemléletesség, elnagyolás, aggályoskodás stb.) értékes adatokkal szolgál.

A megbeszélte vizsgálati eljárások a személynek lényeges vonásait tárják elénk, de meglehetősen kerülő úton érkeztek el eredményeikhez. A pszichodiagnózis célja *későbbi magatartásmódoknak az előrelátása* elsősorban társadalmi tekintetben, tanulási vagy gazdasági *munkahelyzetekben*. Ezért a legegyszerűbb eljárásnak az látszik, ha a *társas munkamódból* igyekszünk következtetni azokra az alapvető egyéni sajátságokra, amelyek a jelen munkamódot éppúgy, mint a jövőbelit irányítják. Meghatározott feladatokban tanúsított magatartást teszünk vizsgálat tárgyává, hogy nemcsak tárgyak kezelésére, vagy értelmi alkotásokra, hanem mások irányítására képesítő adottságokról tájékozódjunk.

Henning dolgozott ki *két személy* által egyszerre, egymástól függően végezhető munkapróbákat. Pl. két fogót, két lyukasztót, vagy két ollót úgy kötött össze, hogy valamely minta csak két személy koordinált működéséből alakítható ki. Társasjátékok is igen alkalmasak ilyen célra. Jól megfigyelhető a kezdeményezésre, alkalmazkodásra, erőszakosságra való hajlam.

Az eljárás hibája, hogy diagnosztikus értéke attól a véletlentől függ, vajjon eléggé kontrasztos jellegű két ember kerül-e a készülekhez. Ezért hatásosabb a Kieffertől kidolgozott *vezetői próba*, melyet Simonéit után Schiller is lényegesen módosított és a M. kir. Honvéd Képességvizsgáló Intézetben évek óta alkalmaznak. Életszerű, komoly feladatot kap egy csoport: munkaanyagok szortírozását, egy nagyobb építést, vagy tornatermi akadály áthidalását stb. Ezt a feladatot a vizsgált tartozik négy-öt beosztottjának elmagyarázni, a munkát szétosztani, irányítani, ellenőrizni. A vezető szerepet más feladattal a csoport mindegyik tagja átveszi, úgyhogy a vizsgáltakat öt ízben munkásokként és egy ízben vezetőként lehet megfigyelni. Az erélyeskedő, a vezetésben tehetetlen, a lelkiismeretesen irányító, a készséges beosztott, a túlabíciózus, a kényelmeskedő, a kooperációra alkalmatlan egyén stb. igen hamar felismerhető ezekben a kísérleti helyzetekben. Ugyanezt a gondolatot alkalmazza társasjátékok segítségével a gyermekdiagnózisban Bühler Oh. is, amit nálunk a Schnell-intézetben is alkalmaztak. Magasabbrendű, szellemi vezetés és alkalmazkodás adottságait vizsgáljuk Schiller módszerével a *vita*-helyzetben. Négy-öt résztvevő egy asztal körül ülve megállapodik egy megvitatandó tárgyban (amely ne tételezzon fel szakismeretet), lehetőleg valamely fogalom meghatározását tűzvé ki célul. A vezetést kb. negyedóránként átadjuk a sorrakövetkezőnek. A céltudatosság, tárgyilagosság, érdeklődés, kezdeményezés stb. megfigyelése nagy gyakorlatot igényel, de tiszta képet ad a társas hajlamokról.

Az ismertetett eljárások bármelyikéből is rakjuk össze a vizsgálati sort, a különféle állomásokon nyert adatok egységbe rendezését csakis a vizsgálttal való bőséges négy szemközti *megbeszéléstől* várhatjuk. A pszichológus művészete, hogy meg tudja szólaltatni emberét. Ennek megkönnyítésére életrajzot szokás íratni a jelöltekkel, amelyből könnyen lehet konkrét témát méríteni, melyet aktuális közesemények megvitatásával és jövődó tervek tisztázásával gazdagíthatunk. A személyes érintkezés lehetővé teszi az arcjáték és beszédmód újra való alapos megfigyelését, kételyek tisztázását. Mindenesetre meg kell beszélni a próbák során mutatkozott nehézségeket, zökkenőket és alkalmat adhatunk esetleges gátlások felderítésére.